

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ МАЛИХ ПІДПРИЄМСТВ АГРОБІЗНЕСУ ЖИТОМИРЩИНИ

У статті розглянуто основні особливості розвитку малих підприємств агробізнесу. Оцінено стан малих агроформувань Житомирської області та запропоновано шляхи його розвитку.

Вступ

Сучасне сільське господарство Житомирщини є невід'ємною складовою частиною матеріального виробництва нашої держави та однією з її пріоритетних галузей. Продукція сільського господарства – це продукція, яка постійно користується попитом і забезпечує здоров'я та нормальну життєдіяльність людей. Від рівня розвитку та діяльності сільськогосподарських підприємств залежить створення місцевого, регіонального та державного ринків сільськогосподарської продукції, створення продовольчої бази, надходження коштів до бюджету, покращення життєвого рівня населення та стану економіки в цілому.

Одним з основних напрямів економічної політики, що визначається державою, є інвестиційна політика в пріоритетних галузях виробництва, тобто галузях, які позитивно впливають на економічне зростання суміжних галузей і виробництв. Ця політика спрямована на створення суб'єктам господарювання необхідних умов для залучення і концентрації коштів на потреби розширеного відтворення основних засобів виробництва. До таких галузей відносять сільське господарство та інші галузі АПК.

Постановка проблеми

Низка економічних перетворень, що здійснювалися в народногосподарському комплексі України, починаючи з 1991 року створили нові формування ринкового типу, а саме – малі підприємств. Розвиток малих підприємств агробізнесу в Україні вимагає нових прогресивних підходів щодо його вивчення, і є одним із найважливіших чинників розвитку сільського господарства. Їхня кількість у 2004 р. уже досягла 649 одиниць. Проте зростання кількості малих підприємств агробізнесу не відображає якість їхньої діяльності та управління. Ми не

можемо однозначно оцінювати ефективність розвитку малих агроформувань у цілому, не дослідивши основних засад їх виникнення. Процеси ринкових перетворень, що відбувалися в Україні, починаючи з 1991 року не були рівномірними та достатньо виваженими, тому розвиток малих підприємств агробізнесу повністю відобразив на собі хід здійснюваних реформ. Цю проблему в різних аспектах досліджено відомими вченими-аграрниками В.Г. Андрійчуком, Л.В. Романовою., П.Т. Саблуком та іншими [1,5,6]. Сьогодні питання розвитку малих підприємств агробізнесу набувають особливої уваги. Адже їх функціонування є одним із факторів, що обумовлює інвестиційний клімат в державі. Саме тому для підвищення ефективності реформ, що проводяться в державі, актуальним лишається питання дослідження і виявлення першочергових проблем розвитку малих підприємств агробізнесу.

Методика дослідження

Дослідження основних тенденцій розвитку малих підприємств агробізнесу та шляхів покращення їх господарської діяльності проводили у підприємствах Житомирської області, що і є *об'єктами даного дослідження*. До об'єктів, що вивчалися, в ході дослідження застосовували абстрактно-логічний та статистико-економічний методи. Визначення умов ефективного господарювання малих підприємств агробізнесу та обґрунтування перспектив і можливостей їх розвитку є основними завданнями дослідження.

Предметом даного дослідження виступає підприємницька діяльність, що виконується на основі утворення, яке знаходиться в індивідуальному чи колективному володінні фізичних або юридичних осіб, проте обмеженнями є кількість працюючих та обсяг валового доходу від реалізації продукції.

Результати дослідження

Перехід до ринкових умов господарювання виявився досить складним процесом для всіх сільськогосподарських підприємств. Криза, в якій опинилось сільське господарство, зумовлена наслідками адміністративно-командної економіки (високий рівень зношення основних виробничих фондів, брак власних коштів, недосконалість техніко-технологічної бази підприємств, неконкурентоспроможність продукції вітчизняного виробництва на зовнішньому ринку) та недосконалістю ринкових реформ, які проводилися стихійно, без врахування специфіки розвитку сільського господарства. Так, за період 1990–2004 рр. виробництво в Україні продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами скоротилося у 3,6 раза, а тваринництва – у 5,3 раза.

Ринкові відносини послабили, а подекуди, й зруйнували ті інтеграційні зв'язки, що існували між агропідприємствами. Дуже мала частка

сільськогосподарських підприємств змогла пристосуватися до нових умов господарювання, а у виробництві продукції приділяти значну увагу попиту споживачів. Така ситуація виявилась сприятливою для переробних підприємств галузі, для яких продукція сільського господарства є сировиною (фактором виробництва). Вони намагалися штучно занижувати ціни на продукцію сільського господарства, та несвоєчасно розраховувалися з сільськогосподарськими товаровиробниками. Тому агропідприємства втратили кошти для відтворення власної діяльності, зменшили обсяги виробництва тих видів продукції, що почали приносити збитки, скоротили чисельність працівників тощо.

Негативним явищем для малих сільськогосподарських підприємств наразі неможливість розширеного відтворення за рахунок недостатньої забезпеченості фінансовими ресурсами. Як свідчить практика, для більшості малих вітчизняних сільськогосподарських підприємств основним джерелом фінансування виробництва є їхні власні кошти. Проте цілковито задовольнити потреби у фінансуванні лише за рахунок власних ресурсів ці підприємства не в змозі. Для їх розвитку необхідні значні обсяги додатково залучених коштів. Низька платоспроможність таких підприємств обумовлена спадом виробництва, частковим зупиненням інвестування, недоступністю банківського кредитування за рахунок високих відсоткових ставок, застарілістю та зношеністю обладнання.

Однак слід відмітити, що у 75 країнах світу для характеристики малих та середніх підприємств використовують понад 50 різноманітних статистичних показників. Велика Британія в 70-х роках вперше висунула проблему визначення критеріїв малих підприємств. У 1971 році Бостонський комітет запропонував комбінований та статистичний підходи до визначення критеріїв оцінки малих підприємств.

Мале підприємство, з точки зору комбінованого підходу, повинно відповідати таким трьом умовам:

- підприємство має володіти відносно невеликою часткою ринку в ринковому просторі;
- керівництво підприємством повинно здійснюватися його власником особисто;
- підприємство є незалежним, тобто не є часткою великого підприємства.

Базою для міжнародного порівняльного аналізу деяких сторін розвитку малого бізнесу є статистичний метод. Проте недоліками цього методу є: множинність критеріїв оцінки; використання грошових показників, які потребують коригування на інфляцію. В Україні, згідно з Господарським кодексом, відповідно до обсягів господарського обороту підприємства й чисельності його працівників (незалежно від форм власності) воно може бути віднесене до категорії малих підприємств [2].

Малими (незалежно від форми власності) визнаються підприємства, в

яких середньооблікова чисельність працюючих за звітний (фінансовий) рік не перевищує п'ятидесяти осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період не перевищує суми, еквівалентної п'ятистам тисячам євро за середньорічним курсом Національного банку України щодо гривні.

Отже наразі день щодо виділення малого підприємства поміж великих та середніх в Україні застосовується статистичний підхід.

Малими підприємствами у сільському господарстві, крім вищезазначених визначається юридична особа, основним видом діяльності якої є виробництво та переробка сільськогосподарської продукції, виручка від реалізації якої становить не менше 50 % щодо загальної суми виручки.

Останнім часом важливість розвитку малих підприємств в Україні зростає. Раніше ці підприємства розглядалися як допоміжні для економічного розвитку країни. Проте сьогодні зрозуміло, що великі підприємства і економіка в цілому не можуть нормально функціонувати та розвиватися без малих підприємств. Малі підприємства більш гнучкі, мобільні та мають властивість швидко пристосовуватися до вимог ринку.

Отже, до малих підприємств в агробізнесі віднесли підприємства державної, приватної або змішаної форм власності за будь-якої організаційно-правової форми діяльності. Стежили динамікою їх розвитку без виділення організаційно-правової форми господарювання в розрізі України в цілому та Житомирської області зокрема (табл. 1).

Таблиця 1. Порівняльний аналіз демографії малих агропідприємств у економіці України та Житомирській області [7]

(одиниць)

Роки	Всього		Створено у звітному році		з них шляхом:			
					утворення нового підприємства		поновлення діяльності раніше існуючого підприємства	
	область	Україна	область	Україна	область	Україна	область	Україна
2002	467	11649	39	1153	37	1047	1	45
2003	578	13439	51	1257	51	1144	-	59
2004	649	14653	49	1237	48	1158	-	39

З даних таблиці 1 видно, що хоча кількість малих підприємств агробізнесу у 2000–2004 роках зростала з 467 до 649 (на 182 одиниці), проте їх частка у порівнянні із загальною кількістю малих сільськогосподарських підприємств України майже не змінилася і становила приблизно 4%. Порівнюючи показники розвитку малих агропідприємств України та Житомирщини відзначимо, що у 2002 р. частка створених малих сільгоспідприємств у їх загальній кількості складала майже 3,4%, то у 2004 р. – вже 3,9%. У новостворених

підприємствах країни у 2004 р. частка малих сільськогосподарських підприємств Житомирщини складає всього 4,2%. Однак треба зауважити, що на Житомирщині протягом 2003–2004 років жодне із збанкрутілих раніше підприємств не поновило своєї діяльності. Отже, в Житомирському регіоні збільшення кількості аграрних підприємств малого агробізнесу відбувається дуже повільними темпами.

Розвиток малих підприємств агробізнесу Житомирської області щодо форм власності показано у таблиці 2. Протягом 2000–2003 рр. кількість малих підприємств у недержавному секторі економіки зроста майже у 2,2 раза, у тому числі свого розвитку набула і колективна форма власності – збільшилася кількість КСП майже у 1,8 раза. Крім того зауважимо, що малі підприємства недержавної форми власності у загальній структурі малих сільськогосподарських підприємств Житомирщини складають 95,5%.

Таблиця 2. Кількість малих сільськогосподарських підприємств Житомирщини за формами власності [6]

(одиниць)

Роки	Малі підприємства			
	у тому числі:			
	усього підприємств, одиниць	державний сектор	недержавний сектор	з нього колективна власність
2000	267	16	251	188
2001	399	23	376	227
2002	467	21	446	268
2003	578	26	552	335

Жодне підприємство, у тому числі і сільськогосподарське, не може працювати без певної кількості працівників. В Україні останнім часом спостерігається негативна тенденція до збільшення міського населення та працюючих у промисловості і сфері обслуговування, та зменшення сільського населення і працюючих у сільському господарстві. Така проблема виникла в наслідок розвитку цивілізації та науково-технічного прогресу. Це призвело до розбалансованості в забезпеченні сільської місцевості трудовими ресурсами. Тому в деяких регіонах підприємства відчули дефіцит робочої сили, а в інших навпаки – надлишок.

Наразі недостатній рівень механізації та автоматизації виробництва, зношеність основних виробничих фондів на багатьох малих сільськогосподарських підприємствах зумовлює визначальну залежність результатів господарювання від забезпеченості виробництва трудовими ресурсами. Крім того, на ефективність сільськогосподарського виробництва останнім часом впливає і рівень якості трудових ресурсів.

За даними Житомирського обласного управління статистики, середньорічна кількість штатних працівників у малих сільськогосподарських підприємствах Житомирської області збільшилася з

2002 до 2004 р. на 3000 чоловік. Також спостерігається позитивна тенденція до збільшення питомої ваги середньорічної кількості штатних працівників малих підприємств Житомирщини щодо цього показника в Україні. Якщо у 2002 р. питома вага області складала 4,6%, то у 2004 р. – майже 6%, що свідчить про повільний розвиток малого агробізнесу в Житомирському регіоні (табл. 3).

Таблиця 3. Показники зайнятості працівників на малих сільськогосподарських підприємствах України та Житомирської області [7]

(тис. осіб)

Роки	Кількість штатних працівників					
	середньорічна		з них працювали на умовах неповного робочого часу (дня, тижня)			
			всього		з них за власним бажанням	
	область	Україна	область	Україна	область	Україна
2002	6,2	134,2	0,6	13,5	0,1	5,7
2003	7,8	151,1	1,3	17,7	0,5	8,8
2004	9,2	153,6	1,1	16,2	0,4	8,4

Досить суттєвою для інвестиційного розвитку малого бізнесу є співпраця з комерційними банківськими структурами, вітчизняними і зарубіжними інвесторами, які мають можливість надавати кредити, будуть вкладати власний капітал у господарську діяльність таких підприємств. Однак виникає багато проблем щодо такої співпраці. Через високий ризик неповернення кредитів банки не дуже довіряють таким підприємствам, а тому, якщо і кредитують їх, то під значно вищий відсоток.

Період 1991–2000 рр. для більшості аграрних підприємств був характерним звужений тип відтворення основних виробничих фондів. Він полягав у старінні основного капіталу та зменшенні фондооснащеності виробництва. Починаючи з 2000 р. за рахунок поступового розвитку приватної власності та покращення економічного середовища діяльності агропідприємств у Житомирській області поступово зростають вкладення в основний капітал. Так, якщо у 2000 р. у області було 22 малих сільськогосподарських підприємства, що здійснювали інвестиції то у 2004 р. – вже 150 що майже у 7 разів більше в порівнянні з 2000 р. Крім того, валові капітальні інвестиції у 2004 р. у порівнянні з 2000 р., збільшилися майже у 8 разів а отже зросли з 1133,3 до 8949,1 млн грн Валові капітальні інвестиції малих сільськогосподарських підприємств у 2004 р. склали: на будівництво – 0,7 млн грн, на придбання (виготовлення) нових основних засобів – 5,7 млн грн та на придбання раніше існуючих основних засобів – 2,6 млн грн Проте велика кількість малих агропідприємств потребує розширеного відтворення основних засобів для забезпечення прибуткового

господарювання. Як альтернативу наразі можна запропонувати здійснення розширеного відтворення основних засобів за рахунок лізингу.

Основним показником, за яким ми можемо реально оцінити ситуацію, що склалася в результаті діяльності малих сільськогосподарських підприємств Житомирщини це – чистий прибуток. Чим краще (ефективніше) працює підприємство, тим більший чистий прибуток воно отримує, і тим міцніше його економічний стан та положення на ринку. За рахунок чистого прибутку підприємства мають можливість вчасно розраховуватися з кредиторами, купувати нове, більш продуктивне обладнання, впроваджувати передові технології, покращувати якість продукції, зменшувати витрати, підвищувати обсяги виробництва продукції, і цим самим досягати конкурентоспроможності.

Кінцевий фінансовий результат роботи малих сільськогосподарських підприємств України та Житомирської області за основними видами економічної діяльності представлений у таблиці 4.

Таблиця 4. Чистий прибуток (збиток) малих сільськогосподарських підприємств України та Житомирської області за основними видами економічної діяльності [7]

(млн.грн.)

Роки	Чистий прибуток (збиток)					
	усього		у тому числі отримано			
			прибутків		збитків	
	область	Україна	область	Україна	область	Україна
2002	- 11,8	- 257,7	2,3	211,6	14,1	469,3
2003	- 18,5	- 400,5	6,0	246,2	24,5	646,7
2004	- 16,7	- 195,2	7,0	376,5	23,7	571,7

Як бачимо, наразі ще залишається досить високий відсоток малих підприємств, які працюють збитково. Проте відмітимо, що у 2004 р. в порівнянні з 2002 р. чисті прибутки зросли на 4,7 млн грн, отже, ми можемо припустити, що все ж таки поступово частка малих прибуткових підприємств на Житомирщині збільшується. Хоча і кількість збитків у 2004 р. в порівнянні з 2002 р. зросла на 9,6 млн грн. Крім того слід зазначити, що частка чистого прибутку малих агропідприємств Житомирської області щодо цього показника в Україні у 2004 р. становила майже 2%, що у порівнянні з 2002 р. – 1,1%.

Одним із напрямків покращення господарювання малих агропідприємств, а отже, і фінансового становища, є зменшення витрат (табл. 5).

Таблиця 5. Структура операційних витрат з реалізованої продукції малих сільськогосподарських підприємств України та Житомирської області у 2004 році [7]

(у відсотках до загальної суми операційних витрат)

Роки	Операційні витрати						
	всього	у тому числі за елементами витрат					
		матеріальні витрати	вартість товарів, придбаних для перепродажу без додаткової обробки	амортизаційні відрахування	витрати на оплату праці	відрахування на соціальні заходи	інші операційні витрати
Область	100,0	53,6	5,4	7,7	18,0	1,9	13,4
Україна	100,0	53,6	6,1	6,5	14,0	1,5	18,3

Виробництво сільськогосподарської продукції вимагає суттєвих матеріальних витрат, які в структурі операційних витрат як на Житомирщині так і в Україні становлять більше половини. В структурі матеріальних витрат переважають витрати на паливо та енергію. Крім того зауважимо, що в структурі операційних витрат досить високий відсоток складають інші операційні витрати: орендна плата, плата за землю, плата за послуги (роботи), виконані сторонніми організаціями та витрати на відрядження.

У 2004 р. в Житомирській області нараховувалося 649 малих сільськогосподарських підприємств, з яких більше 95% – підприємства недержавної форми власності. Малі сільгосппідприємства є самостійними господарюючими суб'єктами, що у виробничій та комерційній діяльності використовують як власне, так і орендоване майно і землю. Додатково орендують землю підприємства здебільшого для розширення своєї діяльності. Договори оренди в області укладають переважно на короткий термін (1–3 роки). У 2003 р. плата за 1 га орендованої землі в середньому становила 71,91 грн. Як це не прикро, але серед форм розрахунків за оренду ще й досі переважає натуральна оплата (сільськогосподарською продукцією). Грошова та відробіткова оплата у 2003 р. становили 16,5% та 11,8% відповідно.

На сучасному етапі розвитку економіки поширення малих агропідприємств стає важливою ознакою піднесення сільського господарства в цілому та аграрної реформи, зокрема. Однак, їх становлення обумовлене певними проблемами, такими як: недостатність власних та позичкових коштів на розвиток бізнесу, відсутність або застарілість техніко-технологічної бази, недорозвинутість обслуговуючої інфраструктури. Слід зазначити, що малі сільськогосподарські підприємства зайняли певну ринкову нішу, маючи такі певні позитивні риси, як мобільність, стійкість до економічних криз та банкрутств,

вирішення проблем зайнятості.

Отже, становлення і розвиток малих сільськогосподарських підприємств є важливим фактором економічного розвитку держави. Забезпечуючи підвищення результативності та ефективності аграрного виробництва, діяльність малих агроформувань спрямована на отримання (максимізацію) прибутку, підвищення платоспроможності та конкурентоспроможності підприємства. Тому з точки зору мотивації розвитку малого бізнесу є досить перспективним.

Висновки

Враховуючи вищевикладене, зазначимо, що на сучасному етапі розвитку економіки важливо створити сприятливі умови для розвитку малого бізнесу, що сприятиме стабілізації економічних процесів в аграрному секторі економіки. Для забезпечення ефективності функціонування малих підприємств необхідно визначити та зменшити вплив негативних чинників, які гальмують його розвиток. Необхідно на державному рівні вирішити проблеми забезпечення технікою, створення умов для отримання кредитів, у тому числі, і на пільгових умовах, для розвитку власної справи тощо.

Перспективи подальших досліджень

Завдяки аграрній реформі, що розпочалася в Україні у 1991 р. відбулося створення агроформувань нового типу, що засновані на приватній власності на землю і майно. Ці передумови дають потужний поштовх до збільшення недержавного сектора економіки, в якому велику частку займає колективна власність. Світовий досвід свідчить про доцільність розвитку різних форм власності на селі. Отже, створення в нашій країні різних типів приватних агропідприємств, в тому числі і малих, повинно стати провідним чинником для піднесення сільського господарства країни. Одними із головних напрямків створення сприятливих умов розвитку малих підприємств агробізнесу повинні стати практичні заходи формування механізмів стимулювання їх розвитку на рівні регіону.

Література

1. *Андрійчук В.Г.* Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К.: КНЕУ, 2004. – 624 с.
2. Господарський кодекс України: Закон від 16 січня 2003 р. N 436-IV// Бухгалтерія. – 2004. - №3.
3. *Попович І.В.* Методика экономических исследований в сельском хозяйстве: Учеб. пос. для студентов с.-х. вузов по экон. спец. – 4-е изд., перераб. – М.: Экономика, 1982. – 216 с.
4. Реформування та розвиток підприємств агропромислового виробництва: Посібник у питаннях та відповідях/ За ред. *П.Т. Саблука.* – К.: ІАЕ, 1999. – 532 с.
5. *Романова Л.В.* Становлення та розвиток підприємництва в сільському господарстві. – К.: ІАЕ, 1997. – 272 с.

6. Статистичний збірник „Малий бізнес Житомирщини” 1999-2003 роки: Головне управління статистики у Житомирській області. – Житомир, 2004. – 86 с.
7. Статистичний збірник „Малий бізнес: Україна – Житомирщина” 2004 рік: Головне управління статистики у Житомирській області. – Житомир, 2005. – 78 с.
8. Статистичний щорічник Житомирської області 2004 рік/ За ред. *Л.О. Рижкової*. – Житомир, 2005. – 383 с.